

*Бажанюк В. В.,
аспірант*

Донецького державного університету внутрішніх справ

ОЦІНКА ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація. Статтю присвячено одному з проблемних питань, пов'язаних із проведенням експертизи у кримінальному провадженні, – оцінці висновку експерта у світлі останніх змін, внесених у КПК України. Відзначено, що в умовах змагальності і проголошення рівності прав сторін на збирання та подання до суду доказів висновок експерта викликає особливу увагу як джерело доказів. Під час судового розгляду саме навколо експертного висновку розгортаються дебати сторін із метою виявлення помилок експерта, які б дали підстави для визнання його неналежним чи недопустимим.

Проаналізовано поняття експертних помилок, їх відмінність від завідомо неправдивого висновку експерта. Наведено класифікацію типових помилок у висновку експерта, які можуть слугувати підставою для визнання його неналежним чи недопустимим. Відзначено, що саме класифікація експертних помилок є основою для визначення структури розумових операцій щодо оцінки висновку експерта. Підкреслено, що сторони кримінального провадження і суд мають можливість адекватно оцінити наукову правильність вибору і застосування методики експертного дослідження тільки шляхом залучення до цього відповідного спеціаліста-консультанта. Проаналізовано правові підстави для залучення такого спеціаліста та значення його судження під час судового провадження.

Ключові слова: експертиза, експерт, джерело доказів, висновок експерта, експертна помилка, оцінка висновку, неналежність висновку експерта, недопустимість висновку експерта.

У Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України 2012 р. проголошено змагальність сторін і рівні права на збирання та подання до суду доказів (ст. 22). Це право стоїть у зв'язку з використанням спеціальних знань у формі судової експертизи, результати якої відіграють істотну роль у доказуванні. Згідно з ч. 1 ст. 243 КПК України, сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. У зв'язку із цим особливої актуальності набувають питання оцінки висновків експертів, залучених стороною обвинувачення і стороною захисту під час досудового розслідування і судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема експертних помилок та оцінки висновку експерта висвітлювалася у працях В.В. Арешонкова [1], В.Г. Гончаренка [2], Н.І. Клименко [3], А.В. Кофанова [4], Ю.К. Орлова [5], Г.М. Пилипенка [6], О.Р. Росинської [7], Є.Ю. Свободи [8], М.Г. Щербаківського [9], В.Д. Юрчишина [10], Ю.Ю. Ярослава [11] та ін. Але дослідження вказаних авторів проводилися в різний час і деякі з них торкалися тільки окремих аспектів оцінки експертних висновків. За останні роки в КПК України 2012 р. були внесені суттєві зміни, які торкалися проведення експертизи та оцінки

експертного висновку сторонами кримінального провадження. Ця обставина, як видається, зумовлює необхідність перегляду та переосмислення низки наукових положень і рекомендацій щодо оцінки висновку експерта як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Метою статті є уточнення теоретичних положень і рекомендацій щодо оцінки висновку експерта з урахуванням останніх законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. Висновок експерта є лише одним із джерел доказів у кримінальному провадженні і не має наперед встановленої сили чи якоїсь переваги над іншими доказами. Він не є обов'язковим для ініціатора експертизи і суду, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку (п. 10 ст. 101 КПК України). Як показує судова практика, суди ставляться до висновку експерта з великою довірою як результату використання досягнень науково-технічного прогресу, тому під час судового розгляду дебати сторін кримінального провадження нерідко зосереджуються саме навколо висновку експерта. Особливо це стосується сторони захисту, яка намагається знайти помилки чи упущення слідчого під час призначення експертизи, а також експерта – під час її проведення [12, с. 64–66; 13, с. 17–19].

Як цілком обґрунтовано зазначає О.Р. Росинська, експерт, як і будь-яка людина, може допускатися помилок у процесі проведення експертизи і підготовці висновку за її результатами, які можуть зробити цей доказ нікчемним [7, с. 132–133]. Звичайно, помилки експерта потрібно відрізняти від свідомо неправдивого висновку експерта, за що передбачено кримінальну відповідальність за ст. 384 КК України. Висновок експерта є неправдивим, якщо він містить свідоме спотворення фактів, неправильну оцінку чи висновки, не засновані на матеріалах. Але може мати місце й сумнівна помилка з боку експерта. Саме ця ознака відрізняє експертну помилку від скоєного експертом злочину проти правосуддя – свідоме викладення у висновку неправдивих відомостей.

Виділяють експертні помилки трьох класів [2], які можуть стати причиною відхилення висновку експерта як джерела доказу.

1. *Експертні помилки процесуального характеру:* вихід експерта за межі своєї компетенції; прояв експертної ініціативи у непередбачених законом формах; самостійне збирання об'єктів і матеріалів експертизи; прийняття доручення на проведення експертизи від неуповноважених осіб; недотримання нормативних вимог до оформлення висновку та ін.

Нерідко процесуальні експертні помилки є наслідком слідчих та судових помилок, пов'язаних із підготовкою і призначенням судової експертизи (наприклад, коли неправильно формулюються запитання експерту).

2. *Гносеологічні експертні помилки.* Ці помилки зумовлені складнощами процесу експертного пізнання і поділяються на:

- логічні (пов'язані з порушенням в акті мислення законів та правил логіки, некоректним застосуванням логічних прийомів та операцій);

- предметні (зумовлені не порушенням правил логіки, а недосконалим знанням предмета дослідження).

3. *Операційні експертні помилки.* Помилки даного класу пов'язані з операціями, що здійснюються експертом (процедурами) і можуть полягати у такому:

- у порушенні визначеної послідовності експертних процедур;

- у неправильному використанні технічних засобів дослідження або використанні непридатних засобів (наприклад, використання апаратури, яка давно не проходила перевірку);

- в одержанні і використанні неякісного порівняльного матеріалу тощо.

З урахуванням наведених положень щодо поняття експертних помилок та їх класифікації актуальним є розроблення структури аналітичної діяльності з оцінки висновку експерта. М.Г. Щербаковським запропоновано таку структуру, яка складається з кількох блоків розумових операцій і дій: формальної (логіко-процесуальної) оцінки; змістовної (спеціальної) оцінки висновку експерта; допиту експерта [9, с. 364–411].

Формальна (логіко-процесуальна) оцінка висновку експерта включає у себе такі розумові операції:

1. *Оцінка дотримання процесуальних вимог під час проведення експертизи.* Даний аспект оцінки спрямований на визначення придатності висновку як процесуального документу і можливості його використання як джерела доказів. При цьому враховуються вимоги кримінального процесуального закону стосовно суб'єкта дослідження, речових джерел інформації, засобів, прийомів та інших нормативно визначених умов одержання висновку експерта.

2. *Оцінка відповідності об'єктів, спрямованих на експертизу і фактично досліджених ним.* Ця операція полягає в ознайомленні з написами, які знаходилися на упаковках об'єктів, що надійшли експерту і були досліджені в процесі проведення експертизи. Також звертається увага на зовнішній вигляд об'єктів на доданих до висновку фотографіях: установлюється відповідність їх тим об'єктам, які були виявлені, вилучені і відображені в протоколах слідчих (розшукових) дій. Окрім того, вони повинні бути вказані в постанові (ухвалі) про залучення експерта. У такий спосіб перевіряється та обставина, що експерт повинен ґрунтуватися тільки на відомостях, які він сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження (ч. 3 ст. 101 КПК України).

3. *Оцінка повноти та обсягу проведеного експертного дослідження, ясності кінцевих висновків:*

- чи на всі запитання, що були поставлені перед експертом, ним дані відповіді;

- чи кожний об'єкт із представлених експерту був досліджений ним (чи не були «забуті» певні об'єкти у випадках, коли на експертизу направляється велика кількість речових доказів);

- чи є кінцеві висновки експерта чіткими, ясними та однозначними.

4. *Оцінка логічної обґрунтованості висновків експерта:* чи впливають умовиводи експерта з результатів проведених

досліджень (відповідність висновків етапам експертного дослідження).

5. *Визначення належності даному кримінальному провадженню викладених в експертному висновку результатів дослідження.* Йдеться про встановлення зв'язку між викладеними у висновку фактичними даними з обставинами, які підлягають доказуванню у конкретному провадженні (ст. 91 КПК України).

6. *Визначення відповідності висновків експерта іншим доказам, які містяться у матеріалах кримінального провадження.* Ця операція передбачає зіставлення (порівняння) внутрішнього змісту висновку експерта з іншими зібраними доказами (у разі виявлення суперечностей підлягають перевірці як висновок, так й інші джерела доказів).

Змістовна (спеціальна) оцінка висновку експерта:

1. *Визначення достатньої для вирішення поставлених питань кількості представлених на експертизу об'єктів.* Як правило, питання достатності представлених об'єктів оцінюється відносно необхідних для експертного дослідження методів і методик. Переважно це стосується встановлення необхідної для проведення ідентифікаційного дослідження кількості порівняльних зразків.

2. *Оцінка доброякісності представлених експертові об'єктів і правильності вихідних даних.* Під доброякісністю об'єкта експертного дослідження розуміють потенційну його здатність піддаватися дослідженню для вирішення поставлених питань. Значною мірою вона залежить не лише від властивостей самого об'єкта, а й від способів вилучення, упакування, зберігання і транспортування.

3. *Оцінка використаної експертом методики дослідження.* Ця розумова операція полягає у визначенні відповідності використаної експертом методики дослідження затвердженому у встановленому порядку типовим методикам, які розробляються у системі державних спеціалізованих експертних установ. Типові методики передбачають вирішення типових завдань (питань), які ставляться на вирішення експертів певної спеціальності. Затверджуються і рекомендуються для використання методики, які пройшли апробацію і показали свою придатність та надійність для вирішення конкретних завдань, вони вносяться до «Реєстру методик проведення судових експертиз» МЮ України [14].

4. *Оцінка повноти проведеного експертного дослідження.* Ця розумова операція тісно пов'язана з попередньою і передбачає визначення того, чи всі процедури дослідження відносно об'єкта експертизи виконані відповідно до вибраної методики.

5. *Оцінка правильності опису та тлумачення встановлених ознак об'єктів дослідження.* У висновку експерта кожна виявлена ознака об'єкта дослідження повинна бути докладно описана, а потім оцінена експертом. З одного боку, це робиться з погляду відображення властивостей об'єкта, а з іншого – з погляду її значущості для вирішення поставленого питання.

6. *Оцінка наукової обґрунтованості проміжних і кінцевих висновків.* Експертне дослідження, як правило, складається з кількох послідовних етапів, кожний з яких закінчується формулюванням проміжного висновку. Отже, кінцевий висновок є узагальнюючим. Усі висновки повинні ґрунтуватися на конкретних достатніх результатах дослідження.

7. *Оцінка компетентності експерта.* Виконання цієї операції є досить складним, оскільки компетентність є суб'єктивною

характеристикою, яка відображає індивідуальну здатність експерта вирішувати поставлене завдання. Оцінка компетентності експерта здійснюється на основі всебічного аналізу висновку, всіх його компонентів. У результаті цього у суб'єкта оцінки повинно скластися переконання у достовірності або недостовірності умовиводів експерта.

Звичайно, сторони кримінального провадження і суд не мають можливості адекватно оцінити ні наукову обґрунтованість висновків експерта, ні правильність вибору і застосування ним методики експертного дослідження, її відповідність сучасним досягненням тієї чи іншої галузі науки. Таке становище є об'єктивною реальністю, оскільки для здійснення такої оцінки її суб'єкт повинен володіти таким самим обсягом спеціальних знань, як і експерт. З урахуванням указаних складнощів у змістовній (спеціальній) оцінці висновку експерта вирішення цієї проблеми бачиться у використанні допомоги спеціаліста-консультанта. Як цілком обґрунтовано зазначає Ю.Ю. Ярослав, для того щоб розібратися у складниках експертної методики (концептуальної, логічної, процедурної) і з'ясувати правильність застосування експертом сучасних інструментальних методів та комп'ютерних програм, необхідно глибоко зануритися в аналіз спеціальних джерел, що без фахових консультацій здійснити проблематично [11].

Потрібно зазначити, що останнього часу в КПК України створено правову основу для залучення спеціаліста-консультанта для здійснення змістовної (спеціальній) оцінки висновку експерта. Так, ст. 71 КПК України передбачається діяльність у кримінальному провадженні спеціаліста – особи, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги (ч. 3. 71 КПК України). Спеціаліст як учасник кримінального провадження, зокрема, наділений правом звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів, а також викладати у своєму висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання (п. 3, 3–1 ч. 4 ст. 71 КПК України). Відповідно до ст. 360 КПК України, у суді спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень, а також суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань.

Таким чином, на відміну від експерта спеціаліст-консультант особисто не проводить дослідження речових доказів і не формулює висновки, він лише оцінює наданий експертний висновок і висловлює своє судження щодо питань, поставлених стороною кримінального провадження чи судом. Зазвичай це відбувається під час судового розгляду, і суд, отримавши від спеціаліста консультацію (рецензію) щодо проведеного експертного дослідження, вправі відхилити заявлену рецензію або погодитися з нею. Але консультативна допомога спеціаліста не створює передбаченого процесуальним законодавством доказу – вона лише стимулює суд продовжувати оцінку досто-

вірності спірного висновку. Одним з елементів такого оцінювання є допит експерта.

Допит експерта. Допит експерта є процесуальною дією, яка фактично спрямована на встановлення обставин проведення експертного дослідження. Право допиту експерта мають слідчий суддя і суд (ч. 3 ст. 95 КПК України). Згідно зі ст. 356 КПК України, суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою. Йдеться про ситуацію, коли під час судового розгляду справи виникають сумніви в достовірності висновку, зокрема у його змістовній частині. Таким чином, показання експерта фактично є додатком до його висновку, які повинні усунути сумніви у достовірності експертного висновку, що виникли у певної сторони кримінального провадження і суду.

Експерту можуть бути поставлені запитання щодо:

- наявності в експерта спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи;
- використаних методик та теоретичних розробок;
- достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок;
- наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку;
- застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження;
- інші запитання, що стосуються достовірності висновку (ч. 3 ст. 356 КПК України).

Окрім допиту одного експерта, суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження. При цьому кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта (ч. ч. 4, 5 ст. 356 КПК України).

Потрібно зазначити, що найчастіше ініціатором допиту експерта у суді виступає сторона захисту. Так, адвокатам рекомендується як один із напрямів захисту ставити під сумнів результати експертизи, спрямованої проти клієнта, використовуючи всі можливості, які надаються КПК України. Зокрема, рекомендується перевіряти всі етапи призначення експертизи та її проведення. Окрім того, дієвим адвокатським засобом визнається ініціювання під час судового провадження допиту експерта, якому рекомендується ставити питання так, щоб експерт відчував себе невпевнено. Зокрема, змусити експерта розшифрувати спеціальну термінологію певної галузі знань, що може створювати для нього некомфортну обстановку і формувати невпевненість у відповідях. Саме цю невпевненість експерта і рекомендується використовувати для здійснення впливу на суддів в інтересах сторони захисту [13, с. 18–19]. З урахуванням цієї обставини видається неприйнятною пропозиція надати стороні захисту право першою ставити запитання експерту, а потім стороні обвинувачення [15, с. 142; 9, с. 381]. На нашу думку, більш виваженим є встановлений ч. 2 ст. 356 КПК України порядок допиту експерта у суді: експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який проводив експертизу за зверненням сторони захисту, – сторона

захисту. Після цього експерту можуть бути поставлені запитання потерпілим, цивільним позивачем та іншими учасниками судового провадження.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що оцінка висновку експерта є важливим елементом доказування, але досить складним. Кожна зі сторін кримінального провадження має право сумніватися у будь-якому аспекті експертного висновку, у тому числі й у його науково-методичній правильності. Важливою для вирішення цього завдання (особливо для сторони захисту) є можливість залучення спеціаліста-консультанта як учасника судового розгляду. У зв'язку із цим видається, що існує потреба в подальших дослідженнях у цьому напрямі, зокрема у переосмисленні принципу рівності сторін у збиранні доказів залежно від стадії кримінального провадження.

Література:

- Арешонков В.В. Помилки при проведенні судово-балістичних експертиз та окремі шляхи їх усунення. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вып. 58(2). С. 310–312.
- Гончаренко В.Г. Критерії вірогідності висновків експерта: гносеологічний, психологічний і процесуальний аспекти. *Часопис Академії адвокатури України*. 2009. № 3. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaaui/2009-2/09gvgppa.pdf> (дата звернення: 06.01.2022).
- Клименко Н.И. Экспертные ошибки и их причины. *Криміналістика і судебна експертиза*. 1988. Вып. 37. С. 35–38.
- Кофанов А.В. Особливості експертних помилок та деякі шляхи їх запобігання під час проведення судово-балістичних експертиз. *Криміналістика і судебна експертиза*. 2015. Вып. 60. С. 275–286.
- Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве. Научное издание. Москва : Институт повышения квалификации российского центра судебной экспертизы, 2005. 264 с.
- Пилипенко Г.М. Правова природа та доказове значення висновку експерта (обізнаної особи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 6–2. Т. 2. С. 126–129.
- Россинская Е.Р. Ошибки судебной экспертизы: классификация, выявление, предупреждение. *Союз криминалистов и криминологов*. 2014. № 2. С. 132–143.
- Свобода С.Ю. Причины виникнення та можливості попередження експертних помилок в діяльності експерта-почеркознавця. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. № 17(4). С. 1–5.
- Щербаковський М.Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
- Юрчишин В.Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1(3). С. 440–452.
- Ярослав Ю.Ю. Оцінка висновку експерта за допомогою спеціальних знань. *Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці*. URL: <https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/> (дата звернення: 06.01.2022).
- Несінов О.М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків : Права людини, 2018. 292 с.
- Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Харків : Фактор, 2019. 128 с.
- Реєстр методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 07.01.2022).
- Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.

Bazhanyuk V. Evaluation of the expert's opinion in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to one of the problematic issues related to the examination in criminal proceedings - the assessment of the expert's opinion in the light of recent changes in the CPC of Ukraine. It is noted that in the conditions of adversarial proceedings and the proclamation of equal rights of the parties to collect and submit evidence to the court, the expert's opinion attracts special attention as a source of evidence. During the trial, the parties' debates revolve around the expert opinion in order to identify the expert's mistakes, which would give grounds for declaring him inappropriate or inadmissible.

The concept of expert errors, their difference from the knowingly false conclusion of the expert is analyzed. A classification of typical errors in the expert's opinion is given, which serve as the basis for recognizing the expert's opinion as inappropriate or inadmissible. It is noted that the classification of expert errors is the basis for determining the structure of mental operations to assess the expert's opinion. It is emphasized that the parties to the criminal proceedings and the court have the opportunity to adequately assess the scientific correctness of the choice and application of the methodology of expert research only by involving the relevant specialist consultant. The legal grounds for involving such a specialist and the significance of his judgment during court proceedings are analyzed.

Key words: examination, expert, source of evidence, expert opinion, expert error, evaluation of the conclusion, inappropriateness of the expert opinion, inadmissibility of the expert opinion.